

МЕЖДУ ДУНАВА И МАРИЦА – ЛИТЕРАТУРНО ПЪТЕШЕСТВИЕ С ФЕЛИКС КАНИЦ В ДНЕСНА БЪЛГАРИЯ

„КРАДЕЦЪТ НА ПРАСКОВИ“ – ТЪРНОВСКАТА ПРИТЧА ЗА ЛЮБОВТА

Автор: маг. Жасмин Дегенхарт, Залцбургски университет
Научен ръководител: проф. д.ф.н. Любка Липчева-Пранджева

Между родното място на всеки канонично утвърден автор и творчеството му често се създава ефективна културна симбиоза. Дори и когато авторът с десетилетия не се е завръщал в родния си дом, енергиите на отделни негови творби буквално се раждат и се захранват от бита, историята, културата на родното място. И обратно – столетия след смъртта на автора тези негови текстове задават особения културен климат на това място, рисуват неговия културен портрет пред посетители и гости, а понякога те дори предопределят икономическото му развитие. В българската култура такава симбиоза е отчетливо видима във връзката между град Велико Търново и писателя Емилиян Станев.

Жителите на Велико Търново познават цялото творчество на автора си: разкази, новели, романи, творби за деца. Когато с гордост разказват за историческото минало на града си, за старата българска столица *Търнов*, търновци препоръчват на слушателите си историческите романи на Ем. Станев. Когато описват невероятната красота на природата около града си, те припомнят на всички анималистичните разкази на Е. Станев. Дори появилите се след провала на тоталитарната социалистическа държава изследвания, които описват сложната обвързаност на българския класик с тогавашната власт (Дойнов 2017: 9;14) или включват в интерпретациите на неговите разкази не особено привлекателния образ на писателя ловец, „подчинил природата“ (Захова 2020: 217), не са в състояние да разколебят връзката на търновци с любимия им автор. За едно от произведенията на Ем. Станев, новелата „Крадецът на праскови“, тази обвързаност е и двупосочно валидна: българските читатели не само обичат тази притча за възраждащата сила на любовта, в представите си те неотклонно я свързват с атмосферата и очарованието на града Велико Търново.

Новелата „Крадецът на праскови“ е публикувана през 1948 година. По това време Ем. Станев вече е писател, известен на множество български читатели, интересен разказвач, който еднакво добре познава психиката на модерния човек, ежедневието на градския живот, но и тайните на суровата дива природа. Появили са се сборниците разкази „Примамливи блясъци“, „Сами“, „Вълчи нощи“, „Дива птица“. Безпроблемното публикуване на тази новела в контекста на току-що създадената Народна република България и при все по-открито налаганата идеологическа цензура се дължи не толкова на изградения авторитет на младия писател, колкото на антивоенната тематика на текста. В новелата е описан град Велико Търново, преживяващ краха на Първата световна война. Пресъздадена е мъчителната атмосфера на безсилие пред неизбежната катастрофа, на болести и глад, на мъката по напразно пожертваните човешки животи. Същевременно чрез рамковата композиция тази атмосфера е разгърната като огледално повтаряща се в актуалната следвоенна обстановка от края на 40-те години на XX век:

Няма нищо по-тягостно от повторение на миналото. Виждах същото лятно, уморено небе, каквото висеше над този град и тогава, и в неговата празна, синкава бездна

личеше същата неизвестност да се надвесва над страната. Търново бе малко променено; същите стари къщи, без дворчета, струпани сякаш една върху друга, с изцапани мазилки и олющени бои ...

... Бях напуснал моя роден град отдавна, като дванадесетгодишно хлапе, през осемнадесетата година, тъкмо привървяваше Първата световна война. И сивозелените униформи, които помнех оттогава, сламенорусите и червени коси, сините и преуморените изпънати лица създаваха в мене впечатлението, че те са били винаги тук. Само траурните начупени кръстове по нашивките ги отличаваха от техните бащи и вуйчовци от онова време... (Станев 1948; 2020).¹

Политически „верен“ за цензурата от края на 40-те години е и образът на истинския „враг“ по логиката на сюжетното действие – на съпруга на Елисавета, войнолюбивия полковник и „монархически офицер“:

Полковникът не искаше да допусне поражението и душата му се бореше с отчаянието и злобата. От това постоянно състояние ставаше по-суров и по-жесток. Ненавистта му към сърбите достигна своя пароксизъм. ...Неговото отношение към гражданите се промени. Беше видял митинга, свикан за протест срещу кондоминиума, на който митинг побелели мъже плачеха като деца — тъй дълбоко бяха оскърбени достойнството и гордостта ...

Оправдано и „политически коректно“ за тогавашната цензура е дори пресъздаването на образа на сръбския пленник Иво Обретенович (учител по музика, в когото се влюбва Елисавета) изцяло в положителна светлина и като жертвата. Иво Обретенович никога не е избирал да бъде войник, да следва повелите на висши идеали или да се жертва за политическите амбиции на родината си. Музиката е единственият личен избор в неговия живот и всичко, което войната му причинява, е унижение и телесно страдание, но особено мъчително за него е тъкмо откъсването от красотата на музиката. Срещата с Елисавета завръща тази красота в опустошения му живот на военнопленник:

– Трябва да ви виждам – тя чуваше гласа му, отекващ в самата ѝ душа. – Леко понасям всичко, когато мисля за вас... Тогава лагерът не ми се вижда толкова страшен и животът ми става поносим... Тия минути ми възвръщат вярата в живота...

Дори смъртта на Иво Обретенович потвърждава в наративното „идеологическата правота“ на контекста си, защото всъщност не ревнивецът съпруг убива своя съперник (такава би била логиката на класическия любовен триъгълник), а притежателят на лозето. Богатият, властимащият, който брани своето, имането си, от глада на крадците и заповядва да се стреля „на месо“ срещу посегателите на собствеността му.

За българските читатели обаче (тогава, а и днес) „Крадецът на праскови“ е преди всичко притча за възраждащата сила на любовта, за която изкуствените граници на социалния свят – етнически, културни, национални, идеологически – не могат да поставят никакви бариери. Новелата основава своя сюжет на класическия любовен триъгълник, но тълкувателно го оразличава през двойната си времева перспектива. Разказвачът си спомня събитийното време като част от своето собствено детство и юношество. В рамковата

¹ Всички включени цитати от произведението са взети от публикацията му в този сайт.

композиция на произведението неговите спомени изграждат алтернативата на един различен ценностен свят. За детето колибата от крайградския имот на полковника е загадъчното пространство на игрите, изпълнено от въображението с приключения и предизвикателства:

Колкото за колибата, в моето въображение тя беше запазила по-големи размери. Как да не я помнех, когато беше служила на детските ми мечти за най-подходящото място, което населявах с всички магьосници и герои от приказките.

По същия начин, като част от приказното въображение на собственото си детство, разказвачът помни и красивата, недостъпна жена на полковника. В разказа на припомненото детство е уловен онзи първи, свръхважен момент, при който в „невинността“ на приказката се е врязало първото еротично преживяване. Нещо в познанието за света се е променило завинаги и затова този спомен е привличащ, но и плашещ едновременно:

Тя седеше на ниско столче пред вратата, облечена в светлосиня рокля, с широки ръкави, през които излизаха нейните ослепително бели, разгопени ръце. Къдравата ѝ коса, златиста и буйна, лежеше разчесана в скута ѝ. Седеше неподвижно, замряла в съзерцание. Всред тишината на старата колиба, сред този пустош и глухота тя приличаше на привидение. Когато я видях, обзе ме ужас, сърцето ми сигурно е престанало да тупти и мисълта, че тя е същество от неземния и магьоснически свят на приказките, скова волята ми. Неочаквано тя се обърна и видях очите ѝ – дълбоки и сини, изпълнени с мека светлина и с тъга. Аз нададох уплашен вик и с всички сили избягах от нея.

Този разказвач не помни, а и не знае нищо за зловещата двойна смърт, с която е свързано лозето на полковника. Авторът поверява „истинския разказ“ на съвсем друг персонаж, също свързан с детството, но с неговото размагьосване. Учителят по математика на някогашното хлапе поема ролята на свидетеля, на пазещия точния, обективния (истински) разказ за събитията от края на Първата световна война. Едва през неговата перспектива, вече на трето наративно ниво, се включва и аукториалният разказвач, включва се онова крехко психично аз на жената, избрала смъртта пред живота, в който е осъдена завинаги да остане без любовта.

Емилиян Станев е изключително деликатен в пресъздаването на психичния свят на централния женски персонаж. Първата ни среща с Елисавета е по-скоро среща с примирената, почти загубила самоличността си жена. Тя дори не страда от липсата на любов в живота си, защото бракът ѝ е математическо изчисление, което се е доказало като „успех“ в измеренията на социалните норми. Елисавета като че ли не притежава сетивата на любовта (загубила ги е завинаги) и страда по-скоро от факта, че е лишена от ролята на майка. В началото тя е твърде далеч от приказния персонаж от детския разказ за властната сила на красавицата и едва след срещата с пленника започва постепенното, бавно „събуждане“ на силата на нейното истинско аз. Емоционалното ѝ освобождаване от смразяващия дом на полковника е описано като пътуване към светлината на градината с прасковите (мястото на срещите с Иво Обренович), към градината на любовта. Елисавета не е нито готова, нито сигурна в избора си да скъса с унищожителния мрак на своето

установено ежедневие. „Чудовището“, което охранява нейния затвор, в съзнанието ѝ всъщност изпълнява ролята на закрилник, на пазач от страшния свят навън – войната, болестите, глада, смъртта. Домът ѝ е крепост, аналог на онази древна крепост, сред чиито руини живее днешният град Търново и които пазят спомена за хиляди отминали, предишни животи². Едва когато „пазачът“ на дома крепост, разпознал белезите на някаква неясна промяна у своята пленница, заплашително обявява, че за нея няма друг изход, че е обречена да остане в реалността на „не-живота“ с него („Какво си въобразяваш? Наближаваш четиридесетте!“), Елисавета скъсва и последната нишка на своята обвързаност със затвора на живота без любов.

Всяка стъпка на Елисавета към свободата, към градината на любовта, добавя по нещо ново към сетивата ѝ, към тялото ѝ, към човешкото ѝ аз. На финала тя вече е чистото възплъщение на детския спомен за приказната красавица:

Тялото ѝ бе придобило изострена чувствителност към всяко явление на външния свят – краката ѝ усещаха по-силно топлината на горещата земя, кожата ѝ бе станала по-чувствителна към въздуха, очите ѝ – към светлината, и околният пейзаж сега ѝ се струваше като нов, сякаш магическа сила бе одухотворила и вляла в природата нова красота... Лицето ѝ имаше прясна и свежа руменина, кожата ѝ бе станала гладка и чиста, матовобледа от златисития загар, придобит навън. Очите ѝ светеха с лъчезарна чистота – малко разширените зеници хвърляха в тях тъмни сенки, които ги правеха по-дълбоки и по-големи, а устата ѝ се усмихваше в единия си ъгъл загадъчно.

Краят на произведението събира двата различни разказа в един. Мъртвият дом, колибата от лозето на полковника, е единственото свидетелство за някогашното съществуване на тези хора. Той е знак на предишната и на повторената сегашна война. Но върху изтрития спомен за зловещия полковник и самоубилата се жена се наслаждава приказният разказ за миговете на магическа любов, за райската градина от праскови, която всеки може по силата на собствена си воля да сътвори от живота си.

Красотата на този разказ търновчани преживяват още веднъж през 1963 година. Тогава градът им се изпълва с пъстрия шум на снимачния екип, заел се да превърне новелата на Ем. Станев в игрален филм. Основната роля е поверена младата изпълнителка Невена Коканова, която много скоро след филма ще се стане всеобща любимка и призната красавица на българското кино. Ролята на Иво Обретенович се изпълнява от сръбския актьор Раде Маркович. Всеки, който е гледал филма, разпознава и съпреживява магията на онова изпепеляващо със силата си чувство, което пламва на снимачната площадка, като че ли нарочно да потвърди „вечното“ в произведението на Емилиан Станев. Така снимачната история на филма по това произведение се превръща в част от историята на самия град Велико Търново. А за постигнатото от режисьора Вълко Радев в дебютния му филм свидетелства фактът, че „Крадецът на праскови“ продължава да е сред десетте най-харесвани български филми и до ден днешен.

Използвана литература:

Дойнов 2017: Дойнов, Пл., Най-хитроумният, най-ловкият, най-виртуозният. Литературен вестник, бр. 35, 1-7.11.2017, с. 9; 14.

² Виж по-подробно: Йовева 2009.

Захова 2020: Захова, К., Защо се смее веселата крава? Отношения на хората към другите животни. София, 2020 г.

Йовева 2009: Йовева, Р. Градът крепост и домът крепост в две повести на Емилиян Станев. Електронно списание LiterNet, 27.10.2009, № 10 (119) <https://litenet.bg/publish5/rjoveva/gradyt.htm>.

Станев 1948; 2020: Станев, Ем. Крадецът на праскови. <https://chitanka.info/text/4127-kradetsyt-na-praskovi> [11.12. 2020].